

KÓKAI SÁNDOR*

A BÁNSÁG ETNIKAI-KULTURÁLIS KÖZÖSSÉGEI A XX. SZÁZAD ELEJÉN*ETHNIC-CULTURAL COMMUNITIES OF THE BÁNSÁG AT THE BEGINNING OF THE 21TH CENTURY***ABSTRACT**

The Bánság was a unique cultural area in the historical Hungary, since then it mostly disappeared as the ethnical and linguistic rate changed. At the same time it is still a special cultural geographical region in the Carpathian-Basin. The Bánság's cultural diversity is originated thanks to these nations: Romanians, Germans, Hungarians, Serbs, Croatians, Jewish, Bulgarians, Slovaks, Czechs, Gypsies, Turkish. The religious variety is also characteristic because of the large number of religions (Orthodox, Catholicism, Protestant, Calvinist, Jewish and Muslim denomination). The Bánság was the model of peaceful coexistence between 1718 and 1918. Nowadays the maintenance of intercultural heritage is in danger. The region lost the multilingual character, which would mean connection with West-Europe.

1. Bevezetés

A Bánság kisebbségei és gazdag kulturális örökségük viszonylag ismeretlen mind a magyar, mind a nemzetközi szakmai körökben. A Bánságról szóló források gyakran csak egyetlen nemzetiségi csoport bemutatásával foglalkoznak. A bánsági etnikai-kulturális mozaik holisztikus leírásával alig találkozhatunk, sőt, néha egymással szembeállítva ábrázolják a bánsági nemzetiségeket és kultúrájukat. A Bánság lakói közötti kulturális kapcsolatok történetének keresztmetszeteit, mint olyan alapot kell tanulmányozni, amelyen a regionális tolerancia folytonossága kétszáz évig fenntartható volt. Az 1718–1918 közötti kulturális kapcsolatok elfogulatlan értékelése szolgálhatna az elméleti elemzés modelljéül is. Különös figyelmet kell szentelni a régió többfélekezettű történelmének, minden vallás teljes és egyenlő számbavétele és jelentősége alapján. A szakirodalom egy részében olvasható általános összefoglalók¹ néha sztereotip képet adnak a Bánság etnikai sokszínűségéről: többnyire a német betelepítés „magyarellenessége” foglalkoztatja a szintézisek íróit, illetve az erőszakos elmagyarosítás problematikája². Az interetnikus kapcsolatokat gyakran figyelmen kívül hagyják, illetve a jelen állapotok igazolására a Bánságban korábban sem jellemző multikulturalizmust preferálják. Tény, hogy a Bánság 1918-ig sem volt a „népek olvasztótégelye” és napjainkra is azért szűnt meg az etnikai-kulturális sokszínűsége, mert egyes nemzetiségeit és etnikai csoportjait fizikailag megsemmisítették, vezetőiket gyakorlatilag likvidálták, illetve etnikai-kulturális identitásukat, létezésüket ellehetlenítették. Az asszimiláció erőltetett jellegét az első világháború végéig egyetlen statisztikai adatsor sem támasztja alá (4–5. táblázat). A Bánság többnyelvűségét értelmezhetjük a nemzetiségek együttéléseként³, de egymás mellett éléseként is. Az utóbbit valószínűsítik a településtörténeti és a demográfiai tények és adatok is.

* Főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola Természettudományi és Informatikai Kar.

2. A Bánság többnyelvűsége

2.1. Településtörténeti tények

Még a harmincas évek német „nyelvsziget” ideológiáját terjesztő kutatói is elismerték, hogy a Bánság esetében nem beszélhetünk izolált nyelvi csoportokról. Az is tény azonban, hogy *olyan mértékű etnikai keveredésről sincs tudásunk, mint amit a kutatók egy csoportja feltételez*. Elegendő arra a tényre utalni, hogy a németeket a legritkább esetben telepítették más nemzetiségek által is lakott településekre, erről tanúskodnak az első katonai térképfelmérés szelvényei is. A legtöbb esetben azt látjuk, hogy a német telepes falvak szabályos alaprajzokkal és területi különállással tűnnek ki (pl. Német- és Szerb-Párdány, Német- és Szerb-Módos, Német- és Szerb-Nagyszentmiklós, Német- és Magyar-Csanád stb.), de a többi nemzetiség elkülönülése is szembeötlő (pl. Horvát- és Szerb-Klári, Magyar- és Szerb-Padé, Horvát- és Szerb-Csene, Horvát- és Szerb-Bóka, Magyar- és Szerb-szentmárton, Német-, Magyar- és Szerb-Csernye stb.).

A most több oldalalán következő irgalmatlan adathalmaznak szerintem semmi értelme, teljesen áttekinthetetlen.

E tényeknek is köszönhető, hogy a *bánsági németek 74,8%-a (289 920 fő) még 1910-ben is többségben élt saját településén (összesen 139 db)*. A bánsági németek Torontál vármegye 67 településén alkották a lakosság többségét (ebből huszonkilenc településen 90% fölötti arányt képviseltek, melyből 18 db a Haide területén volt) és itt élt a torontáli németek 69,4%-a (115 052 fő). Temes vármegye ötvenöt településén is a németek adták a lakosság többségét és itt élt a Temes vármegyei németek 85,4%-a (141 636 fő). Krassó-Szörény vármegye tizenhét településén többségben voltak a németek (24 350 fő), azonban több mint 83%-uk három bányavárosban (Oravicabánya 2084 fő = 52,2%, Stájerlakanina 8837 fő = 71,4%, Resicabánya 9435 fő = 54,3%) élt. A bánsági német településeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy 65 db 90% feletti német lakossággal rendelkezett, ahol a bánsági németek 25,7%-a (99 778 fő) élt. Abszolút többséget (50–90%) a németek hetvenkettő településen (173 112 fő = 44,6%), relatív többséget 11 db településen (17 030 fő = 4,4%) alkottak, további kilencven településen 10% feletti volt arányuk, de kisebbségben éltek.

A Bánság 723 településén éltek magyarok, de csak 36 településen (ebből 30 településen 90% felett) haladta meg az arányuk a 75%-ot. E települések döntő többsége (27 db) Torontál vármegyében helyezkedett el, míg Temes vármegyében 5 db, Krassó-Szörény vármegyében pedig 4 db ilyen település volt. A vizsgált régió 18 településén (Torontál vármegyében 14, Krassó-Szörény és Temes vármegye 2-2 településén) a *magyarság aránya 50–75% között változott, relatív többséget 10 bánsági településen alkottak*.

A románok Krassó-Szörény vármegye lakosságának (466 147 fő) 72,1%-át (336 082) alkották, úgy, hogy 279 településen (77,1%) 75% feletti volt arányuk. A 279 településből 224 településen 90% felett volt arányuk és mindössze ötvenöt településen 75–90% közötti, huszonhárom településen 50–75% közötti, míg négy településen relatív többséget alkottak. A fenti tények alapján megállapítható, hogy a vármegye 306 településén (az összes település 84,5%) a románok éltek többségben. Temes vármegye településeinek több mint fele (123 db = 57,7%) szintén román többséggel rendelkezett. A vármegyében 85 településen 75% fölé emelkedett arányuk, míg 31 településen arányuk 50–75% között változott, 7 településen pedig relatív többségben éltek. Torontál vármegyében 17 településen 75% feletti volt az arányuk, tizennégy településen arányuk 50–75% között változott, míg három településen relatív többségben éltek, azaz összességében a torontáli települések 15,1%-án (34 db) alkották a többségi nemzetiséget. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a Bánság 463 településén (57,8%) a románok többségben voltak, ebből 381 településen 75% feletti volt arányuk és itt élt a bánsági románok 72,2%-a (427 670 fő).

A szerbek területi elhelyezkedését települési szinten vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Bácskában 36 településen emelkedett arányuk 90% fölé (Torontálban 21 db, Temesben 10 db, Krassó-Szörényben 5 db). Ezekben a homogén szerb falvakban és városokban a bácskai szerbek 26,9%-a (76 443 fő) élt. A szerbek aránya 30 bácskai településen (Torontálban 15 db, Temesben 10 db, Krassó-Szörényben 5 db), 75–90% között változott és itt élt a szerbek 20,4%-a (57 982 fő). Huszonhat bácskai településen arányuk 50–75% között volt (47 953 fő = 16,8%), míg relatív többséget Torontál vármegye hat településén és Temes vármegye két településén alkottak. A relatív szerb többségű településeken a szerbek 6,8%-a (19 292 fő) élt. Összességében a bácskai szerbek 70,9%-a többségben élt saját lakóhelyén. A fenti adatok alapján megállapítható, hogy a szerbek száz bácskai településen éltek többségben. A Bácskában 33 településen 20–50% közötti volt a szerbek aránya, de kisebbségben éltek.

A szlovákok 90% feletti aránnyal csak Torontál vármegye három településén rendelkeztek. Antalfalván (4417 fő = 88,9%) megközelítette arányuk a 90%-ot és ez volt az egyetlen szlovák abszolút többségű település a Bácskában. Relatív többségben két településen (1. térkép), míg 20% feletti kisebbséget öt bácskai településen alkottak.

A bolgárok Óbesenyőn 90,7%-os (5361 fő) homogén, Berestyén 88,5%-os (889 fő), Bolgártelepen 57,5%-os (417 fő), Vingán 57,3%-os (2701 fő) abszolút többséget alkottak, míg Sándoregyházán = 763 fő = 30,2%) és Dentán (379 fő = 10,99%), valamint Kanak (526 fő), Módos (458 fő), Nagyzerzsébetlak (312 fő) és Székelykeve (399 fő) településeken 100 főt meghaladó etnikai csoportot képeztek, de az utóbbi négy településen 5–10% közötti arányban.

A krasovanok homogén etnikai tömböt alkottak Krassó-Szörény vármegye resicabányai járásában (1. térkép), ahol Kengyeltő 738 fő = 98,9%, Kiskrassó 786 fő = 92%, Krassóalmás 386 fő = 97,5%, Krassócsörgő 1185 fő = 98,8%, Krassóvár 2974 fő = 93,1%, Nermed 662 fő = 98,4% és Vizes 464 fő = 97,9% településeken élt 98%-uk (7195 fő).

A ruszinok a Bácskában 46 településen éltek, de 1% feletti aránnyal csak Krassó-Szörény vármegye 10 településén rendelkeztek. Csak Istvánhegyen (202 fő = 80,5%) alkottak abszolút többséget (1. térkép), míg két esetben 20% feletti kisebbségben voltak (Krassógombás 893 fő = 44,5%, Mutnokszabadja 266 fő = 23,7%), ahol a románokkal alkottak kétnyelvű közösségeket.

A horvátok a Bácskában 166 településen éltek, de mindössze 18 településen haladta meg arányuk az 1%-ot, melyből tizennégy Torontál vármegyében helyezkedett el. Szórvány jellegüket jól mutatja, hogy csak két településen értek el relatív többséget (Kőcse 359 fő = 36,2%, Kisszécscsány 239 fő = 49,6%), 100 fő feletti tömörülést hét bácskai településen (pl. Temesvár, Pancsova, Perlasz stb.) alkottak, úgy, hogy a legnagyobb kisebbséget (1121 fő) Társcsó községben.

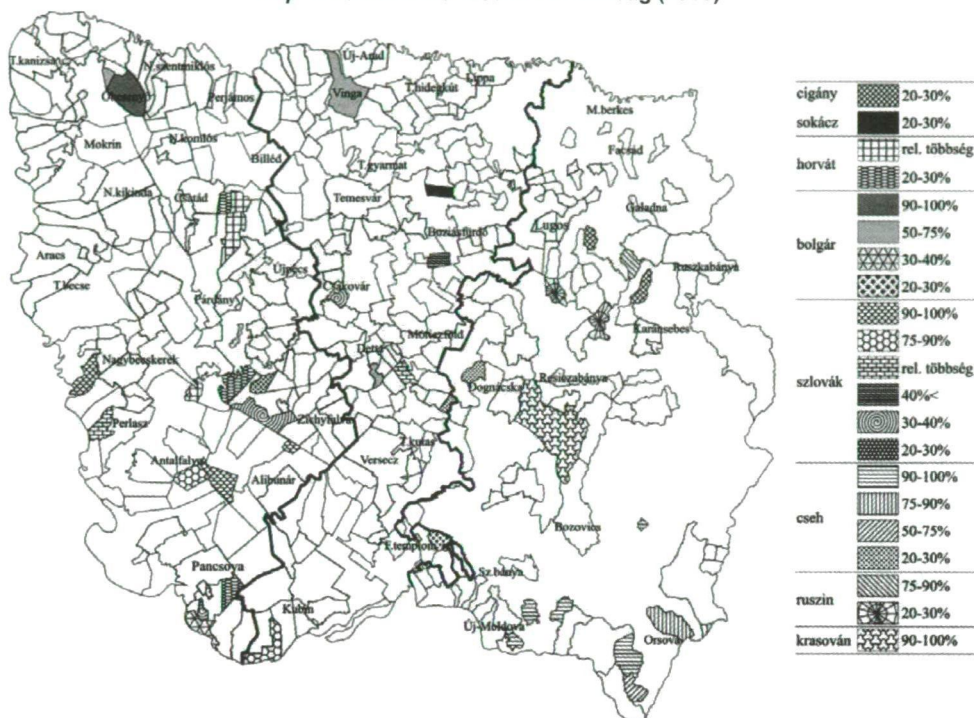
A csehek a Bácskában minimum 25 településen éltek, azt azonban tudjuk, hogy csak hat településen rendelkeztek 90% feletti súllyal: Cseherdős 424 fő, Almásróna 350 fő, Bigér 367 fő, Dunaszentilona 811 fő, Szörénybuzás 1025 fő, Csehfalva 131 fő. Ezen túlmenően Tiszafa (682 fő) és Újasszonyrét (154 fő) településeken abszolút többségben éltek, de jelentős cseh kisebbség élt Stájerlakáninán (800 fő), Orsován (223 fő), Berzászkán (265 fő) illetve Kusicson (kb. 487 fő) és Körtéden (kb. 538 fő) is.

A Bácskában kisebb etnikai töredékeiről tudjuk, hogy sokácok éltek Temesrékason (970 fő = 20,1%), montenegrinusok Temespéterin (816 fő = 88,6%), franciák Szenthubert, Szentborbála, Károlyliget és Nagyósz településeken, valamint morvák Oravicabányán (47 fő), Nagyszurdokon (91 fő) és Csudafalván (20 fő), illetve olaszok Nádorhegy (41 fő), Ruszkbánya (32 fő), Nadrág és Domány településeken, de pontosabb összesített adatokkal nem rendelkezünk.

A cigányokról a népszámlálási adatok több mint ötven településen tesznek említést, 20% feletti arányt azonban csak Cserestemes (39,4%) és Mácsova (24,3%) településeken értek el, de itt is kisebbséget alkottak (1. térkép).

1. térkép. Etnikai-nyelvi néptörödékek a Bánságban (1910)

Map 1. Ethnic minorities in the Bánság (1910)

Forrás: A szerző saját szerkesztése

2.2. Demográfiai adatok

A Bánság többnyelvűségéről néhány statisztikai adat segítségével kaphatunk képet. Először vizsgáljuk meg az aktuális népszámlálási adatokat (1–2. táblázat). Az 1890-ben végzett népszámlálás szerint a Bánság lakóinak 39,43% román, 26,93% német, 18,29% szerb és 9,11% magyar anyanyelvű volt. Az 1910-ben végzett népszámlálás szerint 37,4% román, 24,5% német, 18% szerb és 15,3% magyar anyanyelvű élt a Bánság területén. Az 1910-es adatok szerint a Bánság 801 településén többségben élt a lakosság 69,71%-a (1 102 960 fő), míg kisebbségben 30,29%-a (479 173 fő). A Bánság nemzetiségeit nem egyformán érintette a kisebbségi lét. Amíg a románok 27,7%-a (164 379 fő) élt kisebbségben, addig a horvátok 87,3%-a (4274 fő), a szlovákok 42%-a (9285 fő), a ruszinok 91,6%-a (2190 fő), a csehek 51,5%-a (4167 fő), a bolgárok 25,1%-a (3132 fő), a németek 25,2%-a (97 625 fő), a szerbek 29,1%-a (82 659 fő) és a magyarok 38,4%-a (92 994 fő). Ez utóbbi tény azért is figyelemre méltó, mert a négy nagy bánsági nemzetiség közül éppen a magyar volt az, amely a leginkább kisebbségben, szétszórva és etnikai szigetekben élt, azaz nyitott és hajlandó más nemzetiségekkel való együttélésre és nyelvük elsajátítására (4–5. táblázat).

1. táblázat. A Bánság népességének etnikai megoszlása (1890)
Table 1. Ethnic distribution of the population in the Bánság (1890)

Népességszám	Nemzetiségek	%
131 139	Magyar	9,11
387 580	Német	26,93
567 572	Román	39,43
263 273	Szerb	18,29
19 118	Szlovák	1,32
14 039	Bolgár	0,97
7 298	Cseh	0,5
2 926	Krasován	0,2
8 421	Horvát	0,58
575	Roma	0,04
36 900	egyéb	2,56
Összesen: 1 439 126		100,0

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények (Népszámlálás 1890) Budapest, 1895. p. 893.

A statisztikai adatok alapján jelentősebb etnikai keveredés (90% alatti egynyelvűség, 5% feletti kisebbségek) 343 bánsági településen következett be, azonban *a lélektanilag oly fontos határvonalnak tartott 20% feletti etnikai kisebbség mindössze 169 db bánsági településen volt, melyből kilencvenöt településen egy-egy kisebbség aránya 30% fölé emelkedett.*⁴ E települések közé jellemzően a megyeszékhelyek és a rendezett tanácsú vagy törvényhatósági jogú nagyvárosok tartoztak (pl. Temesvár lakóinak 39,4%-a magyar kisebbség, Versec lakóinak 31,4%-a szerb kisebbség, Karánsebes lakóinak 30,2%-a német kisebbség, Pancsova lakóinak 35,9%-a német kisebbség, Nagybecskerek lakóinak 34,4%-a szerb kisebbség, Lugos lakóinak 31,4%-a román, 31%-a német és 34,7%-a magyar stb.), Nagyikikinda kivételével. *A Bánság nyolcszázegy településéből mindössze tizenkilenc olyan település volt, ahol a többségi nemzetiség mellett még két-két kisebbség számaránya külön-külön is 20% fölé emelkedett, azaz a három meghatározó nyelvet beszélők száma közel azonos volt (pl. Lugos, Nagyszentmiklós, Horvátklári, Omor, Kevevára, Lippa, Temesrékas, Hertelendyfalva, Klopódia, Orsova, Herkulesfürdő stb.).*

Az etnikai keveredés a kontakt zónákban volt a legjelentősebb – ahogy az asszimiláció is – és viszonylag érintetlenül hagyta a kompakt falusi etnikai tömbök lakóit. Torontál vármegye magyar–szerb kontakt zónájában a többségben élő magyarsággal szemben, *Temes vármegyében már a szórvány magyarság volt a jellemző. A Temes vármegyei magyarság 82%-a (65 554 fő) kisebbségben élt, úgy hogy csak 22 településen haladta meg arányuk a 20%-ot. Krassó-Szörény vármegye magyar lakosságának 39,3%-a (13 288 fő) többségben (ebből 6875 fő Lugoson), míg 60,7%-a kisebbségben használhatta nyelvét.*

Tény, hogy 1890–1910 között a magyarság számaránya nőtt a legnagyobb mértékben (1–2. táblázat), de tudjuk, hogy alapvetően az al-dunai székely falvak, a Krassó-szörényi magyar telepes falvak (pl. Nagybodófalva, Szapáryfalva, Igazfalva stb.) és a gazdasági cselédek növekedése, valamint a természetes szaporodás emelték az értéket és nem a sokat hangoztatott erőszakos elmagyarosítás. A Marosszögben magyar–szerb kontaktzóna alakult ki (a törökkanizsai járás volt az egyetlen magyar többségű járás az egész Bánságban) szórvány német (6,2%) és román (4,3%) lakossággal, mely folytatódott – kisebb megszakításokkal – a nagyikikindai járáson keresztül a nagybecskereki járásig. A kontaktzóna keleti határa Nagyszentmiklós–Nagyikikinda–Itebe települések vonalánál húzható meg. E zónában tizenhét tiszta magyar település és öt tiszta szerb település mellett tizenhárom magyar abszolút többségű, és három magyar relatív többségű település, valamint tizenkettő szerb

abszolút többségű és kettő szerb relatív többségű település helyezkedett el. *A természetes asszimiláció irányát jól mutatja, hogy 1890 és 1910 között több mint húszezer fővel gyarapodott itt a magyarok száma* (pl. Nagybecskerekén 4032 fővel, Nagyikindán 2341 fővel stb.), *míg a szerbeké mindössze 5000 fővel* (pl. törökkanizsai járásban 16 154 főről 17 099 főre, nagybecskereki járásban 14 060 főről 14 445 főre, Nagybecskerekén 7969 főről 8934 főre, Nagyikindán 13 248 főről 14 148 főre stb.). E kontakt zónán kívül a nagyvárosok magyar hivatalnokainak gyarapodása is megfigyelhető volt.⁵

A bánsági románok száma több mint 25 ezer fővel, míg szerbek száma több mint 20 ezer fővel gyarapodott 1890–1910 között (1–2. táblázat), ez közel 5%-os természetes szaporodást jelentett évente. *A szerb–román kontaktzóna a Csene–Gád–Nagyágj–Versec–Fehértemplom–Ómoldova települések által jelzett vonal mentén jött létre*, melytől nyugatra 14 db homogén és 12 db abszolút többségű román település helyezkedett el, míg e vonaltól keletre három homogén és 10 abszolút többségű szerb település. E vonaltól nyugatra nyolc településen volt 20%-ot meghaladó román kisebbség, keletre két településen ugyanilyen arányban szerb kisebbség.

2. táblázat. A Bánság népességének etnikai megoszlása (1910)
Table 2. Ethnic distribution of the population in the Bánság (1910)

Népességszám	Nemzetiségek	%
242 152	Magyar	15,3
387 545	Német	24,5
592 045	Román	37,4
284 329	Szerb	18,0
22 131	Szlovák	1,4
12 500	Bolgár	0,8
8 100	Cseh	0,55
7 210	Krasován	0,5
4 872	Horvát	0,3
2 392	Ruszin	0,15
18 857	egyéb	1,1
Összesen: 1 582 133		100,0

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények 56. kötet (Népszámlálás 1910) Budapest, 1915. p. 893.

A bánsági svábok száma stagnált, ami az „egyke-rendszer” térhódításának, a németországi kivándorlásnak és az asszimiláció együttes eredőjének eredménye. A németek etnikai keveredése sokkal kisebb volt, amit egyrészt szervezett betelepítésük, másrészt lassúbb természetes asszimilációjuk is alátámaszt. A bolgárok kivételével (1878-tól, a bolgár állam megalakulásától a század végéig mintegy 4800 bánsági bolgár települ vissza az anyaországba) a kisebb bánsági néptörödékek száma is gyarapodott (3. táblázat), s körükben sem volt a természetes asszimiláción túlmutatató népességfogyás.

3. táblázat. Etnikai-nyelvi néptörédek a Bánságban (1840–2002)

Table 3. Ethnic minorities in the Bánság (1840–2002)

Népek	1840	1846	1869	1890	1910	1930	1949/56	1991/92	2001/02
szlovák	10 840	11 754	18 496	19 118	22 131	18 676	20 701	17 655	20 597
sokác	10 112	–	–	–	970	–	–	–	–
bolgár	12 000	12 940	13 415	14 039	12 500	11 244	11 083	6 548	7 287
francia	6 150	5 691	–	–	–	–	–	–	–
zsidó	4 316	5 209	15 523	19 501	23 631	21 294	8 700	750	495
montenegrói	2 830	3 025	–	–	816	–	–	1 521	2 527
görög	800	1 087	–	–	–	–	–	–	–
horvát	–	17 785	16 553	8 421	4 872	3 273	4 370	4 089	7 710
clementinus	–	200	–	–	–	–	–	–	–
cigány	–	–	–	575	–	21 404	12 114	23 112	40 588
cseh	–	–	–	7 298	8 100	6 712	8 177	4 190	4 761
krasován	–	–	–	2 926	7 210	6 113	6 798	2 728	2 721
olasz	–	–	–	128	73	–	–	–	–
ruszin	–	–	11 513	207	2 392	4 364	4 910	10 811	11 452
orosz	–	–	–	–	–	1 181	–	–	–
albán	–	–	–	–	–	–	120	–	–
szlovén	–	–	–	–	–	–	483	–	–
makedón	–	–	–	–	–	–	7 448	7 932	8 442
Összesen (fő)	47 048	57 691	75 500	72 213	82 695	94 263	84 904	79 336	106 580
Összesen (%)	4,3%	5,4%	5,6%	5,0%	5,2%	5,97%	5,2%	4,3%	6,3%
Bánság (össz.)	1 092 550	1 066 777	1 335 989	1 433 424	1 582 133	1 567 405	1 622 564	1 845 588	1 677 700

Forrás: A szerző saját szerkesztése

4. táblázat. Az írni-olvasni tudók nemek szerinti aránya Magyarországon és a Bánságban (1910)

Table 4. Rate of able to read and write according to sex in the Bansag and Hungary (1910)

Megnevezés (fő/%)	Magyarország*		Torontál		Temes		Krassó-Szörény		Bánság (össz.)	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Össz. lakosság	9 062 935	920 1598	305 055	309 896	248 969	251 866	234 878	231 269	788 902	793 031
ebből középisk.8.o. elvégezte	211 932	39 592	3 975	817	6 180	910	2 965	380	13 120	2 107
%	2,34	0,43	1,3	0,26	2,48	0,36	1,26	0,16	1,66	0,26
ebből középisk.6.o. elvégezte	53 443	36 259	999	629	1 314	1 138	804	349	3 117	2 116
%	0,59	0,39	0,32	0,2	0,52	0,45	0,34	0,15	0,39	0,26
ebből középisk.4.o. elvégezte	149 951	182 952	2 950	3 881	4 162	5477	2 563	2 430	9 675	11 788
%	1,65	1,99	0,96	1,25	1,67	2,17	1,1	1,05	1,22	1,48
egyéb írni-olvasni tudó	5 201 586	4 746 695	178 778	149 130	145 824	121 877	122 215	74 861	446 817	345 868
%	57,39	51,58	58,6	48,12	58,57	48,38	52,03	32,37	56,63	43,61
Az össz. lakosságból írni-olvasni tud	5 616 912	50 054 989	186 702	154 457	57 480	129 402	128 547	68 020	472 729	361 879
%	61,97	54,39	61,2	49,84	63,25	51,27	54,73	33,73	59,92	45,63

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények 56. kötet (Népszámlálás 1910) Budapest, 1915. p. 893. – * Horvát-Szlavonország nélkül

5. táblázat. A népesség megoszlása nyelvismeret szerint Magyarországon és a Bánságban (1910)

Table 5. Distribution of the population according to language knowledge in Hungary and Bansag (1910)

Megnevezés (fő/%)	Magyarország*		Torontál		Temes		Krassó-Szörény		Bánság (össz.)	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Össz. lakosság	9 062 935	9 201 598	305 055	309 896	248 969	251 866	234 878	231 269	788 902	793 031
ebből magyar anyanyelvű	4 974 800	4 969 827	64 460	63 945	40 341	39 619	17 494	16 293	122 295	119 857
%	54,89	54,01	21,13	20,63	16,2	15,73	7,44	7,04	15,5	15,11
ebből nem magyar anyanyelvű	4 088 135	4 231 777	240 595	245 951	208 628	212 247	217 384	214 976	666 607	673 794
%	45,11	45,99	78,87	79,37	83,8	84,27	92,56	92,96	84,5	84,89
magyar anyanyelvűek közül csak magyarul tud	3 876 755	4 021 161	42 279	46 275	17 509	19 433	7 825	8 321	67 631	74 029
%	77,93	80,91	65,58	72,36	43,4	49,05	44,72	51,07	55,3	61,76
nem magyar anyanyelvű közül magyarul tud	1 074 129	801 663	59 140	38 697	50 549	36 289	24 132	15 607	133 821	90 593
%	26,27	18,94	24,58	15,73	24,23	17,09	11,12	7,26	20,07	13,45

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények 56. kötet (Népszámlálás 1910) Budapest, 1915. p. 893. – * Horvát-Szlavonország nélkül

2.3. A többnyelvűség, mint a bánági regionális identitás része

A bánági többnyelvűség nem egyformán érintette az ott élő nemzetiségeket. Az 1910. évi népszámlálás adatainak tükrében (4–5. táblázat) megállapítható, hogy a magyar anyanyelvű férfiak 45%-a és a nők közel 40%-a nem csak magyarul tudott, azaz a magyar anyanyelvű lakosság legalább 42–43%-a többnyelvű volt. Az országos átlagtól való eltérés mellett figyelemre méltó tény, hogy a Bánág három vármegyéje e tekintetben is differenciálódott.

A szórványban élő temesi és krassó-szörényi magyarság több mint 50%-a többnyelvű volt, míg a torontáli magyarság esetében csak egyharmaduk volt többnyelvű. Fordítva is igaz a megállapítás, azaz a krassó-szörényi tömb románság között a magyarul tudók aránya nagyságrendekkel alacsonyabb volt, mint a torontáli szórvány románság körében (5. táblázat). Fontos, hogy a szórványban élők kevésbé érezhették kényszernek a többnyelvűséget, mint a tömbben élők. Bár általában kevés információnk van a többnyelvűséggel kapcsolatos attitűdökről, az azonban ismert, hogy az erdélyi magyarok többsége a kétnyelvűséget kényszernek érzi, és a megkérdezéskor néha a létét is tagadja. A szórvány és tömb közötti különbség természetesen lényeges magyarázó tényező, de a Bánágban többről is szó lehet. A Bánág többnyelvűségével foglalkozó írások a régiót a különféle nyelvek küzdőtereként mutatják be – vagy kizárólag egy etnikai/nyelvi csoport szempontjából elemzik⁶ –, s nem veszik figyelembe a „helybeliek” saját magukról kialakított képét, melybe a tolerancia és a másság elfogadása egyaránt beépült.

A tolerancia, mint alapvető sajátosság ma már többször előfordul a Bánágot tárgyaló tanulmányokban. Például V. Neumann (1996) szerint a többnyelvűség és multikulturalitás már régóta közös hagyomány a bánági lakosság körében, illetve az etnikai csoportok a múltban is pozitívan viszonyultak egymáshoz és a többnyelvűséghez. Victor Neumann a többnyelvűséget és a multikulturalitást tartja a regionális bánági identitás fő elemének, és szerinte a betelepült románok ma is gyakran elsajátítják a többnyelvűségi ideológiát. Bár azt is megjegyzi, hogy a Bánágot elárasztották az olyan, Olténiából, illetve Moldovából betelepülő románok, akiknek nincs tapasztalatuk a multikulturalitással vagy a többnyelvűséggel kapcsolatban. A multikulturális regionális identitás fő ellenségének mégis a román központi politikusok és a helyi román nyelvű sajtó nacionalista hozzáállását és az oktatásra gyakorolt befolyását tartja.

David Miller azt hangsúlyozza, hogy a dinamikus, demokratikus dialógusok és folyamatok a kultúrát folyamatosan alkotják és újraalkotják, ezzel dialógikus módon a különféle identitásokat is alakítják és újraalakítják, definiálják és újradefiniálják. „Ezek az identitások azonban semmiféleképpen sem kötöttek, és a csoportok a környezetükhöz alakítják önmeghatározásukat”.

Más szerzők kiélezettebben fogalmazznak. Például Bodó Barna (1998) a „befogadó-Bánág” elnevezést említi, de számára ma már a román többség viselkedése éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Véleménye szerint a tolerancia inkább a megtűrés szintjén nyilvánul meg a helyi (temesvári) politikában, a kisebbségi igényektől viszont vita nélkül eltekintenek. L. Chelcea román szempontból vizsgálja a kérdést. Megállapítja, hogy a bánági román lakosság a kisebbségekhez hasonlóan használja a „jövevény” és „helybeli” megjelöléseket, s az etnikai csoportok közti tolerancia nem mindig jellemezte a bánági viszonyokat. Példaként a két világháború közötti románosítást említi az adminisztrációban és a gazdaságban, amikor a helyi román elit magához ragadta a hatalmi pozíciókat, és azt a kisebbségekkel szemben érvényesítette. A multikulturális identitás születését ő az államszocializmus idejére datálja. Szerinte akkorra a bánági lakosság kifejlesztette regionális identitását a bukaresti központi államhatalommal szemben. A „helybeli” bánágiak kezdték magukat

civilizált, kulturált, szorgalmas és toleráns embernek tekinteni, a kelet-romániai központ képviselőit és a keleti megyékből bevándorló embereket viszont balkáni, elmaradott, lusta, korrupt, kulturálatlan nacionalista tömegnek tartották. A pozitív regionális önkép kialakításának ekkor fontos elemét képezték a „nyugati” kisebbségek: a németek és a magyarok. Ilyen módon a románok regionális identitásában pozitív tényezőként jelent meg a kisebbségekkel való együttélés. Ugyanez befolyásolta történelemszemléletüket is, a korábbi nacionalista diskurzusok helyére a multikulturális történetek kerültek.

A fenti tényeket elfogadva hangsúlyozni kívánom, hogy a többnyelvűség és a tolerancia alapjait a történelmi Magyarországon rakták le, melynek sajátos bánsági leképezése már akkor is a regionális identitáshoz kapcsolódott. Ennek fő tényezője a központoktól való különállás, a saját identitás, ami összekötötte és elválasztotta a kisebbségeket. Fontos kiemelni, hogy itt a magyarság is kisebbségben élt, azaz a Bánságban nem volt többségi nemzet és nemzetiség. A bánáti/bánsági identitás fontos elemévé vált a „hajlandóság” és az „akarat” a többnyelvűség iránt. A politika és az elit viselkedése persze nem mindig tükrözte ezt. Ez az egységes regionális identitás megakadályozta a konfrontációt, nem volt pozitív diszkrimináció – miként Közép-Európában sehol sem –, de nem csak a magyarság igényei érvényesülhettek, bár a kisebbségek sem támasztottak nagy, harcias igényeket. Az országos politikában az egynyelvű nyelvi ideológiák (pl. „az államnyelv kizárólagos használata bizonyos helyzetekben”) kaptak fő hangsúlyt, ahogyan gyakran a bánsági kisebbség anyaországában készült írásokban is (pl. a többnyelvűség figyelmen kívül hagyása). A bánságiak inkább az egymás közötti harmonikus kapcsolatokat fenntartását helyezték előtérbe. Egy ilyen ideológiai légkörben például az iskolaválasztásnál a nyelvhez kötődés mellett nagy helyett, előtérbe kerülnek különféle társadalmi-gazdasági érdekek is.

A dualizmus kori magyar oktatásról sokféle vita folyik. A fő kérdés a nemzetiségi közösségek kulturális háttérének képviselete egy polgári társadalomban, a domináns és a másodlagos kultúra összeegyeztetésének szükségessége. Mindez különösen fontos, hiszen a jövő nemzedékeinek újratermelésére törekvő oktatásnak az adott állam, illetve nemzeti közösség kollektív igényeinek és céljainak kell megfelelnie és ezzel párhuzamosan a veszélyeztetett kulturális és vallási csoportok, kisebbségek legalább minimális igényeiket kielégíteni (melyek időnként meglehetősen feszültséget gerjesztenek az etnikai-vallási fundamentalisták és a liberális elvek között). A XXI. század multikulturális társadalmában a demokratikus állampolgár számára szükséges ismeretek tanítása és a más kultúrák háttérének ismerete tűnik a leghasznosabbnak és legszükségesebbnek. A XIX. század második felére – az ismert körülmények miatt – nem vetíthetjük mindezt vissza, és nem kérhetjük – mai szemmel – számon. A korabeli Közép-Európa és Magyarország viszonyaihoz képest a Bánság nemzetiségei kedvezőbb helyzetben voltak. Elegendő utalni néhány tényre:

A korszerű hazai nemzetiségi oktatásügy a múlt század közepén alakult ki és az 1870 után hozott törvények (Eötvös-féle 1868. évi népoktatási alaptörvény, az ortodox egyház autonómiájáról szóló 1868-as törvény) keretében vált jogilag is rendezetté. Az 1868-as nemzetiségi törvény érintetlenül hagyta a nemzetiségek iskolaalapítási jogát, s kimondta, hogy ezek az iskolák egyenrangúak az állam hasonló fokú iskoláival. Biztosította az anyanyelven való művelődést, az akadémiai, illetve a felsőoktatási képzés kezdetéig. A felekezetek minden községben állíthattak iskolát, maguk választhatták a tanítókat, maguk határozhatták meg a tantervet és a tankönyveket. A bánsági románoknál szinte csak egyházi iskolák működtek, a két egyház (unitárius és ortodox) fennhatósága alatt. A tanítás nyelve mindegyikben a román volt. Az első ortodox egyházi román iskolák a Bánságban jöttek létre a XVIII. század második felében, melyek a karlócai szerb patriarchátus védnöksége alatt álltak. 1781-ben már 83 községnek volt román iskolája. A bécsi kormány 1783-ban elrendelte, hogy a határőrvidéken katonai pályára készülő román fiatalok csak

német iskolában tanulhatnak. A román nyelv oktatása háttérbe szorult, a hitoktatás nyelve is a német lett.

Az 1880-as években új fejezet kezdődött mind a hazai nemzetiségek iskoláinak történetében, mind a többségi magyarság és a vele együtt élő más ajkú népcsoportok kapcsolatában. Azzal, hogy az 1879. évi XVIII. törvény a nem magyar tanítási nyelvű iskolákban kötelező tantárgyként bevezette a magyar nyelvet, megszakadt a nemzetiségek tiszta anyanyelvű oktatásának mintegy évszázados folyamata. Ezt követően a nemzetiségek képviselői gyanakvással figyelnek minden felülről jövő intézkedést, s abban belügyeikbe való beavatkozási szándékot látnak. Különösen igaz ez a középiskoláról szóló 1883. évi X. 20. tc. megjelenése után, amely bevezette a magyar nyelv és irodalom, valamint Magyarország történetének oktatását, s a nemzetiségi tanárok számára előírja a magyar nyelv ismeretét. A legnagyobb elégedetlenséget az Apponyi-féle 1907. évi XVII. törvény váltotta ki.

A nemzetiségek kulturális életében fontos helyet foglaltak el a közép- és szakiskolák, hiszen ezekben formálódott az értelmiségi középréteg, mely mindenkori mozgatója volt a nemzeti mozgalmaknak, s általában a szellemi életnek. A román ortodox gimnáziumok később alakultak. Érdekes, hogy a románoknál csak leánypolgári iskolák voltak, mégpedig Nagyszebenben, Balázsfalván, Belényesen és Aradon. Tannyelvük román volt, magyar nyelvet heti 4 órában tanítottak minden osztályban. Tanítóképzőjük a görög katolikus románoknak Balázsfalván, Szamosújváron és Nagyváradon, az ortodoxoknak Nagyszebenben, Karánsebesen és Aradon volt. A lelkészeket főiskolai szintű szemináriumokban képezték, amelyeket teológiai fakultásnak is neveztek. A görög katolikus egyháznak négy (Balázsfalván, Lugoson, Szamosújváron és Nagyváradon), az ortodoxnak (görögkeleti) pedig három (Nagyszebenben, Aradon és Karánsebesen) szemináriuma volt a történelmi Magyarországon, s többnyire két karral működtek, az egyik a papok, a másik a tanítók képzésére szolgált. A magyar államban élő románoknak egyetemi román nyelv és irodalmi tanszékeket létesítettek: 1862-ben Budapesten és Bécsben, 1872-ben Kolozsvárott.

Közös ősi művelődési tradíciója nem volt a bánági sváboknak, hiszen igen különböző vidékekről került ide. A Dunán onnani szerbség s a Temesen túli románság meg a tőle északi magyarság közé fogva, természetesen gravitáltak az ország vezető nemzete, a velük parasztságában is leginkább egy szinten levő, nyugati kereszténységű és jogrendű magyarság irányába. Rokonszenvenben inkább, mint nyelvben. Mert ez a parasztság megtartotta nyelvét. Herczeg Ferenc maga mondta, aki a falusiakkal kereskedni akart, megtanulta nyelvüket. A kisvárosok azonban, ha kétnyelvűek nem voltak is, értettek s beszéltek magyarul is. Majdnem mindnek középiskolája is volt, ahol két nyelven folyt az oktatás. Ezek a városok nem kerültek olyan erősen függő viszonyba a nagybirtokos társadalmi-megyei rendszerrel, mint magyarul társaik, s így e városok vezetői némileg egyenlőnek érezték magukat funkcióikban a megyék vezetőivel.

A bánági svábság két irányba rajzott kifelé. A faluból, a mesteremberek világából inkább az industrializálódó centrumok felé. Ne feledjük, Budapest után Temesvár volt az ország legdinamikusabban fejlődő városa, amely a maga etnikai-nyelvi környezetébe könnyen beilleszthette a vidék német-sváb népfőlségét. Hasonlóképp a többi e táji gyorsan iparosodó városhoz és vidékhez (pl. Arad, Pancsova, Resicabánya). Az értelmiség nagyobb részének gyermekei azonban a kisvárosokból a magyar közigazgatási központok felé vették útjukat. A sváb iparos, a kereskedő, a polgár, a vegyes nyelvű Temesvár helyett a jellegzetesen magyar közigazgatási, közművelődési, középosztályi központnak számító Szegedre küldte gyermekét. Majd a közmondásosan magyar úri pályára fölkészítő pesti egyetemre (pl. jogi fakultásra) adta, ahol az idő szerinti minden magyar birtokosi karakter kelleméssel lett felvértezve.

A kisszámú bánági nemzetiségek virágzása és sikeres etnikai megmaradása is a régió

magas gazdasági és kulturális fejlettségével, tarka etnikai összetételével magyarázható, ami az etnikumok közötti tolerancia előfeltétele. A különleges privilégiumok (pl. bolgárok), valamint agrártársadalmuk (pl. szlovákok, bolgárok), az endogám házassági szokások (pl. krasovánok, bolgárok, csehek), legfőképpen pedig az egyházi és vallási befolyás (pl. csehek, szlovákok, horvátok) együttes hatásainak figyelembe vételével értékelhetők reálisan. Az 1860-as évektől a bánsági néptörödékek etnokulturális reneszánszukat élik, s ez sokféle módon nyilvánul meg: például a beszélt bolgár nyelvet bevezetik mind az iskolai oktatásba, mind a templomi szertartásba; a katolikus egyház bátorításával megszületik a bánsági bolgárok beszélt nyelven alapuló, latin betűs írása; imádságoskönyvek, kalendáriumok, tankönyvek, folyóiratok és irodalmi alkotások jelennek meg ezen a nyelven. A XIX. század végén és a XX. század elején a bánsági bolgárokat is erős magyar hatás éri, mely a nyelvben, művelődésben és kultúrában mutatkozik meg, s az elit elmagyarosodásához vezet.

3. Összegzés

A mindenkori államalkotó nemzettel való azonosulás igénye és gyakorlata a kis nemzetiségeknél eltérő mértékben jelentkezett. A Bánság többnyelvűségét akár minden egyes lakója közös kulturális örökségének is nevezhetnénk. A sodró lendületet megtörték, jelentős mértékben lefékeztek a világháborúk megrázó eseményei és tragikus következményei, de közelről sem hamvasztották el teljesen. Napjainkra e régió interkulturális örökségének továbbvitele veszélybe került. A regionális tolerancia folytonossága azonban fenntartható, mindazok ellenére, hogy tovább szegényedett a Bánság etnikai arculata, egyhangúbb lett és az 1910-es évekhez képest újabb nagy múltú népek és kultúrák semmisültek meg, illetve élik végnapjaikat. Az egykori „Kis Európának” nevezett Bánságban azonban az etnikai sokszínűség nyomai – mind a néptörödékek szórvány csoportjaiban, mind pedig az egymás mellett élő különböző vallásfelekezetekben – megmaradtak. Ez az örökség bánsági emlékezetünk fontos része. A különböző népek és nyelvek együttélésének hagyománya – a sokféleség és összetartozás – európaiságunk egyik tanúsága.

JEGYZETEK

1. Victor N. (2006): *The End of a History. The Jews of Banat from the Beginning to Nowadays.* Bucharest. University Press. p. 243.; Rogers B. (2005): Csoportok nélküli etnicitás. In: Kántor Z.–Majtényi B. (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.* Rejtjel Kiadó. Budapest. 112–127. old.
2. Rátkai Á. (2003): Államhatárból etnikai határ a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégióban. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): *Határok és az Európai Unió.* Szeged. 287–293. old.
3. Bodó B. (szerk.) (1988): *Nagyvárosi szórványok. Szórvány füzetek. Szórvány Alapítvány.* Temesvár. 77–83. old.; Chelcea, Liviu (2006): *Why did the Banat region become multicultural? Social Transformations and Collective Memory in a Romanian Region.*
4. Kókai S. (2010): *A Bánság történeti földrajza (1718–1918).* Nyíregyháza. 421 old.
5. Uo.
6. Lásd 3. lábjegyzetet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bodó B. (szerk.) (1998): Nagyvárosi szórványok. Szórvány füzetek. Szórvány Alapítvány. Temesvár. 77–83. old.
- Chelcea, Liviu (2006): Why did the Banat region become multicultural? Social Transformations and Collective Memory in a Romanian Region.
- D. Miller (2000): Citizenship and National Identity (Polity Press, Cambridge, Blackwell Publishers Ltd.,) Oxford. 324 old.
- Kókai S. (2002): A Bánát népességföldrajzi jellemzői és etnikai-térszerkezeti sajátosságai a XX. század elején (1910). In. Természettudományi Közlemények 2. kötet. 169–180. old.
- Kókai S. (2010): A Bánság történeti földrajza (1718–1918). Nyíregyháza. 421 old.
- Petteri Laihonen (2006): Egy finnországi nyelvész reflexiói a Bánságról. Korunk, 2006. január.
- Rátkai Á. (2003): Államhatárból etnikai határ a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégióban. In. Szónokyné Ancsin G. (szerk.): Határok és az Európai Unió. Szeged. 287–293. old.
- Rogers B. (2005): Csoportok nélküli etnicitás. In. Kántor Z.–Majtényi B. (szerk.): Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. Rejtjel Kiadó. Budapest. 112–127. old.
- Victor N. (2006): The End of a History. The Jews of Banat from the Beginning to Nowadays. Bucharest. University Press. 243 old.
- Wolf, Josef (2004): Development of ethnic structure in the Banat 1890–1992. Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut. Wien, 94.